

KAKO SSKJ IZKAZUJE GLAGOLE S PROSTIMI MORFEMI

Slovníčna kvalifikatorska pojasnila kažejo, da je Slovarju slovenskega knjižnega jezika (SSKJ) uspelo v okviru pomenskih razlag besed opozoriti tudi na njihove slovnične lastnosti in posebnosti. Prispevek predstavlja slovnična kvalifikatorska pojasnila, ki označujejo glagole s prostimi morfemi.

Grammatical qualification explanation indicate, that the Dictionary of the Standard Slovene Language (SSKJ) succeed to included in the semantic explanations also the grammatical and particular properties. The contribution expose the grammatical qualification explanations, which indicate verbs with free propositional morphemes or verbal morphemes.

0 Prispevek opozarja na obvestilnost Slovarja slovenskega knjižnega jezika (SSKJ) v zvezi z izkazovanjem prostega glagolskega morfema, čeprav bi bilo za izdelavo enozvezkovnega SSKJ seveda potrebno ponovno pregledati¹ vsa slovnična kvalifikatorska pojasnila in jih po potrebi, ustrezno novejšim jezikoslovnim ugotovitvam,² tudi spremeniti. Ravno v primerih prostih glagolskih morfemov je zelo jasno izražena vzročno-posledična povezanost med pomenskimi odtenki besede in njenimi slovničnimi značilnostmi.

1 Prosti glagolski morfem je v SSKJ izražen s slovničnimi kvalifikatorskimi pojasnili:

- s predložnim povedkovim določilom,
- s predložno zvezo,
- s predlogom,
- v zvezi z/s.

Iz prvih treh naštetih slovničnih kvalifikatorskih pojasnil lahko takoj razberemo, da gre za predložne glagolske morfeme, kvalifikatorsko pojasnilo **v zvezi z/s** pa zaobjame še skupino zaimenskih glagolskih morfemov tipa pobrisati jo.

1.1 Slovnično kvalifikatorsko pojasnilo **s predložnim povedkovim določilom** je pri glagolih hoditi, letati dodano slovničnemu pojasnilu z **oslabljenim pomenom**. Da to slednje lahko izpustimo, če imamo že pojasnilo **s povedkovim določilom**, je bilo že predlagano.³ Še vedno pa moti kvalifikatorsko pojasnilo **s predložnim povedkovim določilom**, saj ne ustreza pomenski razlagi pri petem pomenu glagola HODITI, ki izraža, da je

osebek oblečen, obut kot nakazuje določilo. Takšna razlaga namreč izpostavlja predložnomorfemske glagole HODITI BREZ/V ipd., kar potrjuje tudi slovarsko ponazarjalno gradivo s primeri ni navade, da bi ženske hodile brez pokrivala, poleti hodi brez srajce, hodi v hlačah. Isto kombinacijo kvalifikatorskih pojasnil **z oslabljenim pomenom, s predložnim povedkovim določilom** imamo še pri glagolu LETATI, in sicer pri njegovem petem pomenu je pomenska razlaga izraža, da je osebek oblečen, obut, kot nakazuje določilo s ponazarjalnim gradivom hladno je, on pa leta brez suknjiča, vedno leta v kratkih hlačah. Tudi tu se pomenska razlaga pod številko pet ne nanaša samo na glagol LETATI, ampak na predložnomorfemske glagole tipa LETATI BREZ/V.

Zato bi pri glagolih HODITI in LETATI njihove predložnomorfemske različice lahko izrazili kot podiztočnice HODITI/LETATI ZA/BREZ/V s slovničnim kvalifikatorskim pojasnilom **s povedkovim določilom**, hkrati bi tako na najkrajši način definirali skladenjsko vlogo predloga ob glagolu.

1.2 Leksikalizacijo glagola in predloga napoveduje tudi raba slovničnega kvalifikatorskega pojasnila **s predložno zvezo** pri glagolih BITI (sem) in OSTATI. V obeh primerih pa sta mu v okviru določenega pomena nadrejeni kvalifikatorski pojasnili **z oslabljenim pomenom, s povedkovim določilom.** Takšna nakopičenost podatkov po navadi zabriše tisto osnovno informacijo, tj., da je v teh primerih predlog glagolski morfem. Tako bi pri tako obsežnih slovarskih geslih kot sta BITI (sem) in OSTATI v okviru določenega pomena za pomensko razlago dodali samo slovnično kvalifikatorsko pojasnilo **s povedkovim določilom**, pod črko c) v okviru istega pomena pa v ponazarjalnem gradivu polkrepko izpisali predložnomorfemske glagole biti brez, biti od, ostati brez, ostati na ipd.

V slovarju imamo:

bíti sem /.../ 3. **z oslabljenim pomenom, s povedkovim določilom izraža lastnost ali stanje osebk**a /.../ c) **s predložno zvezo:** meso je brez kosti; čevlji so od blata; rana je od noža; biti pri zavesti; biti v neenakopravnem položaju, v slabem stanju; mi smo v sorodu /.../ dejanja niso v skladu z besedami ./ ti boš za pričo / biti brez denarja ./ vsi so proti njemu ./ biti ob službo ./ biti v dvomih ./

ostáti /.../ 10. **z oslabljenim pomenom, s povedkovim določilom, izraža, da lastnost ali stanje osebk**a še naprej obstaja ./ c) **s predložno zvezo:** nekateri predeli so ostali brez električne razsvetljave; ostati na dopustu; ostati pri življenju; ostati v vodoravni legi, čepečem položaju; ostati v stikih, veljavi / ostati na istem delovnem mestu ./

Zgornje slovarske prikaze bi lahko poenostavili:

bíti sem /.../ 3. s **povedkovim določilom** izraža lastnost ali stanje osebka ./ c) meso **je brez** kosti; čevlji **so od** blata; rana **je od** noža; **biti pri** zavesti itd.

ostáti /.../ 10. s **povedkovim določilom** izraža, da lastnost ali stanje osebka še naprej obstaja ./ c) nekateri predeli **so ostali brez** električne razsvetljave; **ostati na** dopustu; **ostati pri** življenju; itd.

1.3 Obglagolski predlog v skladenjski vlogi glagolskega morfema izraža tudi kvalifikatorsko pojasnilo s **predlogom**. Takšno slovnično pojasnilo pa je stavčnofunkcijsko gledano presplošno, zato se v ponazarjalnem gradivu pojavljajo dvoumnosti, npr. pri gledati po (ženskah)/ za (ženskami) v pomenu 'kazati zanimanje za koga' je predlog glagolski morfem proti primeru kipeti iz v pomenu 'močno odtekat, liti', kjer KIPETI tudi brez predloga IZ izraža 'močno odtekat, liti', zato ima predlog IZ skladenjsko vlogo besedilnega morfema.

Še drugi glagoli, ki imajo slovnično kvalifikatorsko pojasnilo s **predlogom**, so IZTEGNITI (iztegniti (roke) za knjigo, iztegniti (roko) po denarju v pomenu 'prizadevati si doseči, prijeti kaj'; iztegniti roke k materi, iztegniti roke po njem v pomenu 'izraziti željo po čem'); PLANITI (planiti po njem v pomenih 'napasti' ali 'ostro, grobo, žaljivo nastopiti proti komu'; planiti nanj kot ris v pomenu 'napasti'; POGLEDATI (pogledati za dekletom/žensko v pomenu 'pokazati zanimanje'; morati pogledati za kako žensko v pomenu 'morati si poiskati kako žensko'; PREBITI SE¹ (prebiti se do znanstvenega naslova, prebiti se na drugo mesto v pomenu 'z delom, prizadevanjem doseči določeno stopnjo, mesto') PREITI (preiti iz prvega v zadnji vagon, preiti k partizanom; preiti na gverilsko taktiko vojskovanja, preiti iz teorije v prakso, preiti od vina na žganje; cesta preiti v stepo; imetje preiti na sina v pomenih 'spremeniti okolje' ali 'spremeniti način dela' ali 'spremeniti način obstajanja' ali 'spremeniti lastništvo, pripadnost').

Glede na to, da ima malo glagolskih gesel slovnično kvalifikatorsko pojasnilo s **predlogom**, lahko tudi ta gesla preuredimo, da bi bili vsi predložnomorfemski glagoli podiztočnice. Pri geslu PREITI bi lahko sedanji slovarski drugi pomen izpustili (tj. 2. s **predlogom** spremeniti, menjati a) okolje, b) način dela, delovanja, c) način obstajanja, č) lastništvo, pripadnost) in ga s predložnomorfemskimi glagoli kot podiztočnicami izkazali pred frazeološkim in terminološkim gnezdrom v slovarskem članku, kjer bi bile upravičeno izpostavljene slovnično-funkcijske značilnosti glagola. Takšne predložnomorfemske glagolske podiztočnice za glagol PREITI bi bile: preiti v spremeniti, menjati okolje, način dela, način obstajanja, lastništvo: preiti v zadnji vagon / preiti v prakso /

preiti v stepo / preiti v last občine; preiti k spremeniti, menjati okolje, način obstajanja; preiti k partizanom / preiti k dejanjem; preiti na spremeniti, menjati način dela, lastništvo; preiti na gverilsko taktiko vojskovanja/na žganje / preiti na sina.

Če pa ostajamo pri sedanji zgradbi slovarskega članka, bi morali vse predložnomorfemske glagole preiti v, preiti k, preiti na v okviru drugega pomena glagola PREITI vsaj polkrepko izpisati.

1.4 Slovnično kvalifikatorsko pojasnilo v **zvezi z/s** poleg predložnih glagolskih morfemov tipa dati na v pomenu 'ceniti' vključuje tudi zaimenske glagolske morfeme tipa biksati ga v pomenu 'počenjati neumnosti, lahkomišelnosti'. To slovnično kvalifikatorsko pojasnilo je bilo za označevanje prostega glagolskega morfema uporabljeno okrog 190-krat. Od tega 165-krat za označevanje predložnih glagolskih morfemov in 25-krat za označevanje zaimenskih glagolskih morfemov. V več kot tri četrtine primerih je pred slovničnim pojasnilom v **zvezi z/s** čustvenostna oznaka **ekspresivno**, ravno tako pogosta je socialnozvrstna oznaka **pogovorno**, sledijo pa funkcijskozvrstna oznaka **publicistično**, časovna oznaka **starinsko** in socialnozvrstni oznaki **nižje pogovorno** in **knjižno**. Vse te stilne in zvrstne oznake še dodatno opozarjajo na zaznamovano oz. posebno rabo. To slovnično kvalifikatorsko pojasnilo bi dovolj natančno reševalo problem prostega glagolskega morfema, če se ne bi uporabljalo za označevanje tudi drugih stalnih stav, npr. pri DRŽATI (./ **navadno v zvezi z beseda, obljuba: držati besedo, obljubo** ./); IZBULJITI (./ **v zvezi z oči: izbuljiti oči od strahu, začudenja**./); IZKRESATI (./ **v zvezi z ogenj, iskra: izkresati ogenj, iskro** ./); IZTAKNITI (./ 3. **v zvezi z oko, oči: kaznjencem so iztaknili oči** ./); MUHATI SE (./ 3. **v zvezi z okoli, okrog: kaj se danes tako muha okrog nje**./) ipd.

Seveda bi tudi pri glagolih s prostim morfemom kazalo premisliti (saj jih je le nekaj čez dvesto), ali ne bi bilo bolje opustiti oz. razbremeniti slovnično kvalifikatorsko pojasnilo v **zvezi z/s** in jih nastaviti kot podiztočnice z dosedanjimi slovarskimi pomenskimi razlagami ter s stilnimi in zvrstnimi oznakami. S tem bi bile odpravljene tudi označevalne neenotnosti, na katere opozarjam pri spodnjem naštevanju glagolov s prostimi glagolskimi morfemi:

– manjša in manj problematična je skupina glagolov z zaimenskim morfemom:

bíksati ga, kídati ga, krónati ga, lomíti ga, sékati ga – 'počenjati neumnosti, lahkomišelnosti';

cvréti jo, pocvréti jo – '(s)teči, bežati';

izkupíti jo/jih – 'biti deležen kakega neprijetnega stanja';

kresniti jo – 'začeti hoditi';

pobírati jo – 'hitro hoditi, iti';

pobráti jo, stísiniti jo – 'oditi, zbežati';

pohudíciti ga – 'narediti napako';

pokídati ga/jo, pokrónati ga, polomíti ga/jo, posráti ga/jo – 'narediti neumnost, lahkomiselnost';

– glagoli s predložnim morfemom (165 primerov; to je samo izbirni ponazarjalni izpis):

đajáti na – ekspr. 'prisojati komu vrednote; ceniti;

đajáti se z/s – ekspr. 's težavo upirati se čemu';

dréti¹ v – ekspr. 'zelo hitro se bližati čemu slabemu';

držáti na – nižje pog. 'ceniti, dati na kaj';

glédati na – ekspr. 'prisojati čemu pomembnost';

gnáti v – 'razvijati se, rasti';

goréti od – 'biti čustveno vznemirjen';

goréti za – ekspr. 'izražati, kazati veliko prizadevnost, navdušenje';

gradíti na – publ. 'delati, ustvarjati kaj z upoštevanjem določenih izhodišč';

hodíti za – pog. 'prizadevati si pridobiti ljubezensko naklonjenost koga';

manjka pa izpostavitve zveze **hodíti z/s**, ki je v slovarju nakazana s socialnozvrstno oznako **pogovorno**, s slovničnim kvalifikatorskim pojasnilom **navadno z orodnikom** in s pomensko razlago 'biti v ljubezenskem odnosu'; prezrta je tudi zveza **shájati z/s**, tako da je slovarskima pomenoma glagola SHAJATI 1. 'biti v takih medsebojnih odnosih, ki zagotavljajo normalno bivanje, sožitje', npr. Vsak človek bi lahko shajal z njim., in 2. 'imeti materialne možnosti za obstoj, delovanje', npr. S temi dohodki ne more shajati., dodano kvalifikatorsko pojasnilo **navadno s prislovnim določilom**, medtem ko je zveza **shájati brez** s pomenom 'biti potreben, nujen', npr. Brez očal ne more shajati., označena s kvalifikatorskim pojasnilom **v zvezi z brez**;

– s pomenskim delitvenim kriterijem pa je npr. natančneje predstavljen predložnomorfemski glagol **igráti se z/s**

igráti se z/s – 'nehoteno premikati kaj in s tem izražati zadrego, vznemirjenje';

igráti se z/s – ekspr. 'imeti lahkomiseln, neresen odnos do česa';

– podobno kot **igráti se z/s** slovar v okviru tretjega pomena glagola **noréti** razlikuje **noréti za** v pomenu 'prizadevati si pridobiti ljubezensko naklonjenost koga' npr. vsa dekleta so norela za njim in **noréti za** v pomenu 'biti zelo navdušen nad čim' npr. otroci norijo za lutkami, oboje z oznako **ekspresivno**;

– slovar lepo ločuje med predlogom kot besedilnim morfemom ali kot glagolskim morfemom npr. pri podiztočnici **lepíti se**, kjer primere bla-

to se lepi na copate, testo se lepi na prste označuje s slovničnim kvalifikatorskim pojasnilom **s prislovnim določilom** in pomensko razlago 'zaradi lepljivosti se pritrjevati na podlago', zato ima predlog NA skladenjsko vlogo besedilnega morfema; primere s predložnim glagolskim morfemom kot dekleta se kar lepijo nanj pa slovar označi s čustvenostno oznako **ekspresivno** in s pomensko razlago 'kazati veliko čustveno navezanost na koga', le da je pričakovano slovnično kvalifikatorsko pojasnilo **v zvezi z na** tu izpuščamo;

– na skladenjsko vlogo predloga kot glagolskega morfema opozarja slovar npr. tudi pri 1. in 2. pomenu glagola **ponášati se** (3. in 4. pomen imata časovno oznako **zastarelo**), zato bi morala biti slovarska iztočnica **ponášati se z/s**. Predlog Z/S ima skladenjsko vlogo glagolskega morfema v pomenu 'izraža, da kdo ima to, kar nakazuje določilo', pri čemer lahko izpustimo kvalifikatorsko pojasnilo **z oslabljenim pomenom** (kot je to že narejeno npr. pri **prekalíti/prekaljeváti se v**), saj je ta nepolni pomen izražen že z glagolom IMETI v pomenski razlagi, npr. ponášati se z drugim mestom, ne more se ponášati z doslednostjo ipd.; glagolski morfem pa je predlog Z/S tudi v primerih ponášati se z bogastvom, ponášati se s takim pesnikom ipd. s pomensko razlago 'z govorjenjem ali vedenjem izražati zadovoljstvo zaradi svojih pozitivnih lastnosti, uspehov, ugodnega stanja', na kar opozarja tudi kvalifikatorsko pojasnilo z omejitvenim prislovom **navadno**, tj. **navadno v zvezi z z, s**; kvalifikatorsko pojasnilo **navadno v zvezi z/s** bi morali zaradi nenatančnosti v vsakem primeru izpuščati.

Tudi po tem pregledu lahko ugotovimo, da je problematika prostih glagolskih morfemov v SSKJ predstavljena z obsežnim ponazarjalnim gradivom, ki pa ni vedno tudi ustrezno slovnično označeno. Tako je SSKJ v okviru zvez GLAGOL + PREDLOG s slovničnimi kvalifikatorskimi pojasnili **s predložnim povedkovim določilom**, **s predložno zvezo**, **s predlogom** in **v zvezi z/s** (pri predlogu O kot slovarski iztočnici je s stališča glagolskega morfema zanimivo slovnično kvalifikatorsko pojasnilo **pri glagolih** s primeri govoriti, poročati, pričati, razpravljati o kom ali čem) vsaj v grobem zajel obvezno glagolsko vezljivost, in je potemtakem neobvezna glagolska vezljivost v okviru zvez GLAGOL + PREDLOG zaobjeta predvsem s kvalifikatorskima pojasniloma **z orodnikom** in **s prislovnim določilom**. Pregled označevanja glagolske vezljivosti s stališča predlogov kot slovarskih iztočnic pa je pokazal, da slovar v večini primerov ne ločuje med obvezno in neobvezno glagolsko vezljivostjo, kar zahteva vsaj ponovni pregled in delno preureditev ponazarjalnega gradiva.

OPOMBE

- ¹ O tem gl. A. Vidovič-Muha, Pregled slovničnih kvalifikatorskih pojasnil v 3. knjigi SSKJ (do konca januarja 1978), izdelano za interno uporabo na Inštitutu za slov. jezik Frana Ramovša. Ista avtorica, Slovnična obvestilnost SSKJ, predavanje na zborovanju slavistov v Murski Soboti, 1992.
- ² Pri nas je v osemdesetih letih o prostem glagolskem morfemu in o glagolski vezljivosti največ pisala M. Križaj-Ortar, npr. v Glagolska vezljivost, SR, let. 30/1982, št. 2, 189-213; Vezljivost: iz pomena v izraz, zbornik SJLK 1989, 129-140.
- ³ Vir cit. v op. 1.

Summary

FREE VERBAL MORPHEMES IN SSKJ

Just in cases free verbal morphemes iz very obvious the reciprocal connection between various word meanings and its particular grammatical properties. Free verbal morpheme in the Dictionary is expressed by grammatical qualifications as:

- propositional predicate determination,
- propositional phrase,
- in phrase with z/s.

It will be better, if the propositional or pronominal free morphemes will be indicate as underhead-word or one of individual meanings in the dictionary entry without above-mentioned grammatical qualifications.